

Különbségek és hasonlóságok a két román állam és Erdély Portai viszonyában

Felezeu, Călin: *Statutul Principatului Transilvaniei în raporturile cu Poarta Otomană*. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1996. 383 old.

Călin Felezeu doktori disszertációjára épülő kötetet azért érdemes szemügyre vennünk, mert – az összefoglaló jellege miatt – ízelítőt kaphatunk a mai román történelmi körök a török-kori Erdély történetével kapcsolatban állásfoglalásairól. A munka címe magyarul: Az Erdélyi Fejedelemség viszonya a török államhoz (1541–1688). A szerző művét nagyobb témakörökre bontotta, úgymint: a 16–17. századi erdélyi-török kapcsolatok a történelmi forrásokban, a régió politikai helyzete az adott korszakra vonatkozóan, az Erdélyi Fejedelemség Portához fűződő jogi viszonya, a fejedelemség független adminisztratív és jogi helyzete, a kétoldalú diplomáciai kapcsolatok, Erdély gazdasági és pénzügyi kötelezettségei. E munka tanulmányozásába nagy várakozással vetettem bele magam. Kíváncsi voltam arra, Felezeu tényfeltáró munkája mennyiben jelent újat a korábbi román történelmi körök álláspontjaihoz viszonyítva.

A bevezetőben Felezeu több célt is megnevez, melyeknek a későbbiekben igyekszik megfelelni. Egyik, hogy minél részletesebb, igaz képet kíván előadni Erdély török-kori történetére vonatkozóan, melyet úgy kíván elérni, hogy minél több forrást vonultat fel. Többször is hangsúlyozza – nagyon helyesen –, hogy a valós állapotokat csakis a források legszélesebb skálájára alapozva lehet érzékelteni. Ezért kell például törekedni arra, hogy a korszakban a legkülönbébb nyelven született iratok („documentele”) tartalmát ismerjük. Szándéka továbbá el-

érni azt, hogy a román és a „külföldi” („străine”) kutatók véleményét kiegészítse és összegezze. Ennek következtében számos forrás és történetírói munka bemutatását ígéri, melyekkel együttesen „egy kevésbé ismert időszak” feldolgozását kívánja elérni a lehető legnagyobb részletességgel. Kétségtelen, hogy doktori disszertációjában nem kis feladatra vállalkozott, s már előjáróban el lehet mondani, hogy végig igyekezett megfelelni az olvasókban keltett elvárásoknak.

Szerkezetét tekintve kis szépséghibának tekinthető, hogy Felezeu több fejezetben is kifejti ugyanazt a véleményét (néha még ugyanazon szavakkal is). Ezt teszi Erdély ütközőállamiságának hangsúlyozásánál, vagy amikor a török-habsburg versengést ecseteli. Ez megakadályozza előadása kerekességének érzését. Ugyanilyen apró zavaró tényezőnek tekinthető a helyesírási hibák gyakori előfordulása. Nem ritka, hogy egy oldalon belül többször is ejt román nyelven hibát. Továbbá igen sajnálatos az a tény, hogy ha magyar nyelvű munka címét idézi, szinte mindig vét benne valamilyen hibát. („Evlia Celebi, Magyarországi utozesai 1660–1664”, „Erdély központi kormányzatra” stb.) Az ilyen és ehhez hasonló helyesírási hibák olyan gyakoriak, hogy feltételezhetjük, hogy azokat a magyar műveket, melyeket az első nagyobb fejezetben bemutat s értékkel, nem saját, közvetlen tapasztalataira alapozva ismertet. Ezt támasztják alá az idevonatkozó lábjegyzetek is, melyek tanúsítják, hogy az egyes magyar kutatókról szóló véleményeket egyik vagy másik román kollegájától kölcsönözte.

Ezzel elérkeztünk a munka egy alapvető tulajdonságához, a kompillatív jelleghez. Ugyan Felezeu egyik alapvető célja az, hogy

műve a témában a lehető legnagyobb összefoglalást adja, szakmai ténymegállapításaiiban feltűnően sokszor nyúl kutatótársai műveihez. Több helyen is említi, hogy mérvadóknak tartja Ioan Lupaș, Nicolae Iorga, Mihai Maxim, a romániai török kutató, Tahsin Gemil és a többiek munkásságát, azonban ebben nem ritkán odáig is elmerészkedik, hogy az egyes kisebb-nagyobb álláspontok megfogalmazásánál szó szerint kölcsönöz tőlük gondolatokat. A szaktársaktól származó idézetek olykor egy mondatnyi terjedelemtől bekezdésnyi hosszúságra nyúlnak. Kedvelt „kútfőinek” számítanak még a török kutatók (például Halil Inalcik) is, bár a legtöbbet ilyen vagy olyan formában idézett szakember Mihai Maxim.

Bevezetőjében Felezeu források garadát ígéri, és szemére veti az egyes korábban megjelent munkáknak, hogy nem minden – elsősorban török nyelvű – kútfőt dolgoztak fel, így torz képet rajzoltak meg a „román–török kapcsolatok” terén. Nehezményezi továbbá, hogy ezek a tanulmányok a török elnyomás elemeit hangsúlyozzák a tulajdonképpen állapotokkal szemben, melyet a szerződéses viszony jellemezett. Ezen fejtegetését több szempontból is érdemes megvizsgálni. Először is munkájában valóban sok korabeli dokumentumot felhasznál, azonban ezek többségét nem közvetlen formában (eredetiben) tanulmányozta, hanem az első fejezetben felsorolt, korábban megjelent forrásgyűjteményeken keresztül került azokkal kapcsolatba. Ilyenformán az Erdély történetével kapcsolatos megállapításai kevésbé hatnak újszerűnek. A forrásokat továbbá igen szokatlan módon használta fel, ugyanis a történeti írásokkal ellentétben, ezen szövegek, szövegrészek tartalmának idézésére nem igazán vállalkozott. (Legfeljebb egy-egy rövid kifejezés erejéig, s elsősorban a török szavak esetében.) Így nem tudjuk megállapítani, melyek azok a helyek, melyekre hivatkozva ténymegállapításait közli, s ez nagyban hátráltatja a tisztánlátást, valamint a már említett különféle történeti csoportok („szcoli istoriografice”) vitatott területeken való vélemények egyeztetését.

A munka erőssége viszont az, hogy Felezeu az Erdély e korszakára vonatkozó román és nem román (török, magyar) nyelven közzétett szakirodalmi és forrásgyűjteményi bázist meglehetősen jól ismeri. Elismerően szól a 19. század közepétől a második világháború elejéig tevékenykedő jelesebb magyar történészek, turkológusok munkásságáról. (Az ezt követő korszak magyar kutatóinak munkáit ellenben alig méltatja.) Habár az idevonatkozó magyar irodalom megfelelő bemutatását igazán jól csak a 19. századra vonatkozóan sikerült elérni, mégis mindenképpen biztónak mondható már az a tény is, hogy törekszik a magyar szakirodalmat nyomon követni. (Nemcsak méltatja, hanem többször is használja a Szilágyi Sándor és Szilády Áron által közölt forrásokat.) A magyar anyag mellett tanulmánya olyannyira sok török munkát és kútfőt is tartalmaz, melyből látszik, jól tájékozott ezen a területen. A fentebb említett teljesség elérésének kulcsát leginkább a török dokumentumok teljesebb ismertetésében látja. Ebből a szempontból a munka jól sikerültnek mondható.

A történeti részeket tárgyaló fejezetek szintén jól tanúskodnak a szerző Erdély és a régió történelmére vonatkozó jártasságáról. A hiányosság ezen fejezeteknél nem a tények felszínes ismeretére vonatkozik, hanem azok helytelen „tálalására” értendő. Már korábban említettem, hogy Felezeu Erdellyel kapcsolatosan „román–török viszonyokat” ért. A tanulmány egészére elmondható, hogy Erdélyt és annak e korszakbeli múltját Románia történelmének szerves részeként tárgyalja. Ezt, és az ebből folyó, a három fejedelemség (Erdély, Havasalföld és Moldva) történelmének egységesítő fejtegetéseit tartom munkája legnagyobb hibájának. Ugyanis Felezeu egyfajta axiómának tekinti, és a maga természetességében tárgyalja az Erdélyi Fejedelemség történetét a románság történelmének keretein belül, melyet nem tart fontosnak semmilyen indokkal, esetleg forrásra alapozva alátámasztani. Ez megmutatkozik az egész könyvet átszövő okfejtésekben, s az Erdélyre használt kifejezéseinek előfordulásában. A magyar fejedelemséget rendszere-

sen például a „három román állam” („cele trei statutul român”) vagy a „Román Államok” („Țările Române”) kifejezések alatt szerepelteti. Az erdélyi régiót román szférának, illetve interkárpáti („spațiului românesc intercarpațic” 61. o.) területnek vallja. A továbbiakban nem csodálkozhatunk, ha az Erdély és a Porta viszonyát a román-török kapcsolatok („raporturile romano-tomane”) alatt tárgyalja. A kérdés csupán az, hogy ezeket mire hivatkozva teszi. Mondhatnánk azt, hogy a román történelmi körökben ez a fajta nézet annyira evidensnek tekinthető, hogy Felezeu nem is tartja szükségesnek a román nyelven megjelenő munkájában Erdély illeten való megközelítést igazolni. A bevezetőjében azonban már volt szó azon céljáról, hogy a román és nem román véleményeket közelebb hozza egymáshoz, s ebből automatikusan az következik, hogy tanulmánya nem csupán a román kutatóknak szól. Ezen az alapon viszont – az objektivitásra törekvést mindig szem előtt tartva – nem ítélem szerencsés vállalkozásnak Erdély történetének ilyen szemszögből való megközelítését, s még inkább a fentebb említett kifejezések magyarázat nélküli alkalmazását.

E témában való tisztánlátásra – ahogy a szerző a török forrásokat, úgy – mi, a magunk részéről tudjuk ajánlani a korszakban keletkezett magyar forrásokat, melyek tanulmányozását elengedhetetlennek tartjuk Erdély nemzeti hovatartozásának megállapításához. Elolvasásukhoz nem kell feltétlenül magyarul tudni, elég a latin nyelv bizonyos ismerete is, ami joggal elvárható egy olyan történész-kutatótól, aki Erdély történetét vizsgálja. A szomorú az, hogy mindezt maga a szerző is leszögezi, s a különféle források (például magyar történetírók munkái), múlt századi magyar forrásgyűjtemények ismertetése között elfelejti felhasználni azokat. Továbbá egyes magyar történészek kapcsán (például Veress András 21. o.) azt hangoztatja, hogy hajlamosak egyes forrásokat figyelmen kívül hagyni. Az ilyen fajta paradox helyzetek Felezeu munkájában nem egyedülállóak.

Tanulmánya különböző fejezeteiben többször is kifejti, hogy az Erdélyi Fejede-

lemség kivételes „geopolitikai helyzetéből” fakadóan a két román fejedelemséghez (Havasalföld, Moldva) viszonyítva kivételes helyzetben volt. Ez azt jelentette, hogy Erdélynek nagy szerencséje volt abban, hogy két nagyhatalom (az Oszmán Birodalom és a Habsburg Birodalom) között helyezkedik el. Ebből következően mindkét birodalom igyekezett itt befolyást szerezni. A fejedelemség emellett sokkal nagyobb katonai és gazdasági potenciállal rendelkezett Moldvával és Havasalfölddel szemben. E tényezőknél köszönhetette Erdély, hogy a térség (a három fejedelemség) vezető rendezőjévé vált. Az erdélyi fejedelmek többször is érvényesíteni tudták akaratukat a másik két fejedelemség vajdái fölött. (Megjegyzém, hogy fontosnak tartottam volna, ha Felezeu megkísérli előadni, vajon miért és hogyan is jött létre az önálló Erdélyi Fejedelemség, továbbá miért rendelkezhetett egyáltalán a két román fejedelemséggel szemben a korszakban nagyobb gazdasági és katonai erővel. A kérdések megválaszolásával ugyanis ugyancsak közelebb kerülne a kis ország valós helyzetének teljesebb értékű megrajzolásához.) Felezeu tanulmányában végig következetesen más kifejezéseket használ a román fejedelemségek, valamint az Erdélyi Fejedelemség élén álló vezetők titulálására. Az előbbieket illetően a „domn” szót használja, mely egyebek mellett fejedelem, főúr jelentéssel bír. Míg az erdélyi fejedelem esetén a „principe” kifejezést használja, melynek egy fokkal magasabb, fejedelem, herceg jelentése van. Ebből is látszik tehát, hogy a szerző is világosan látja az alapvető különbségeket a kis államok között. (A különféle forrásokra és történelmi munkákra hivatkozva, még a Moldva és Havasalföld közti állapotbeli eltéréseket is jól érzékeli.) Ezért zavarónak találjuk azt az újabb, ezzel ellentétes törekvésűt, mely Erdély és a két román állam helyzetének e korszakbeli történetének összemosására irányul.

A tanulmányban több alkalommal fordul elő, hogy Erdély helyzetének vázolásakor minden szorosabb összefüggés nélkül elkezd fejtegetni Havasalföld és Moldva történetét. Erre jó példát találunk a fejedelemség Portához fűződő jogi viszonyának

tárgyalását tartalmazó fejezetben (135. o.), ahol mintegy mellékesen, az Erdélyre vonatkozó konklúzió levonása nélkül, külön-külön foglalja össze a két román fejedelemség közép- és újkori történetének főbb szakaszait. Felezeu lépten-nyomon igyekszik Erdély bármely aspektusból való megközelítése esetén valamilyen párhuzamot vonni közte és a két román vajdaság között. Ha Erdély Portához fűződő bármilyen viszonyáról is esik szó, rögtön siet azt párhuzamba állítani Havasalföld és Moldva török kapcsolatával. Félreértés ne essék, ezzel nem azt akarom állítani, hogy a három fejedelemség között semmiféle kapcsolat nem volt, vagy netán semmilyen hasonlóság vagy közös jegy nem kötötte össze őket. Csupán azt hiányolom, hogy mikor a szerző mindent teszi, Erdélynek a Magyar Királysághoz fűződő viszonyát nem igazán veszi figyelembe. Az olvasónak az az érzése, hogy Felezeunak az a szándéka a közös ismérvek kreálásával, hogy kimondatlanul is érvényt szerezzen azon korábban kifejtett állításainak, miszerint Erdély a „harmadik román fejedelemség”.

A fentebbi részek igazolását az athnámék tartalmának, valamint az iszlám jogharmonizációban betöltött szerepeinek részletezésében látja, mely szintén több fejezetben említésre került. Itt megint csak azt hiányolom, hogy az athnámékkal kapcsolatban nem közöl érvei alátámasztására egyetlen egy példát sem. Ezen fajta iratokat – mint azt Mihai Maximra hivatkozva írja – az oszmán állam az évszázadok alatt olyan államoknak küldött, melyek ütközőállamoknak minősültek az Oszmán Birodalom és a keresztény világ között. Ezek az államok adót fizettek azért, hogy megvásárolják a Portától a békét. Példaként említi Erdély és a másik két fejedelemség mellett Lengyelországot, Ausztriát, valamint a Magyar Királyságot, amely 1526–1540 között adót fizetett. Ehhez azt szeretném hozzáfűzni, ha a Maxim féle „egyenletet” vesszük alapul, miszerint Ausztria soha nem számított ütköző államnak a török szemében, hanem nagyon is valós ellenfele volt (amit azt már korábban a szerző is említette Erdély geopolitikai helyzetével kapcsolatban).

A Magyar Királyság a szóban forgó időintervallumban ténylegesen csak papíron fizetett adót, gyakorlatilag egy arany sem érkezett innen a Porta kincstárába. Nem utolsósorban pedig a román fejedelemségek nem számítottak ütköző államnak a törökök számára, amely alól talán a lengyelek elleni török hadjáratok képeznek kivételt. Arról nem is beszélve, hogy a beszedett adók mennyisége, annak koronkénti váltakozásai, s beérkezéseinek a török államkasszába igencsak eltérők voltak, melyet a pénzügyi viszonyokat tárgyaló részben a szerző nagyon jól ecsetel.

Mindezzel azt szeretném érzékeltetni, hogy hibát követünk el, ha a török külpolitikát nagy vonalakban próbáljuk szemlélni, keresve olyan végtelenségig lesarkított elméleteket, melyeket mint egy mezt később ráhúzunk az oszmán államnak a térségben végrehajtott cselekedeteire. Ez persze nem azt jelenti, hogy a török állam működését illetőleg híján van mindenféle törvényszerűségnek. Irányelveket e körben fontos és szükségszerű is megállapítani, de nem bármi áron. Azon az alapon nem vonhatunk sorsközösséget két állam között, hogy mindkettejük adót fizetett. Annál is inkább, mert amellett, hogy általánosságban szól ugyan a török állam jövedelemforrásairól, nem részletezi, hogy a régióban hol, milyen néven és jogcímen szedett adót a török.

Ugyanilyen zavaró tényezőnek számít Erdély helyzetének megítélésében – mind a két román államhoz, mind a Portához fűződően –, hogy a szerző az autonómia szót meglehetősen szabadosan használja. Megemlíti ugyan, hogy sajnos e szónak a török nyelvben nincs megfelelő szinonim jelensége, de ugyanakkor maga sem törekszik annak pontos definiálására. Így jelzőként többször is szerepelteti – úgy Erdély, mint Havasalföld és Moldva esetén – a „belső autonómia” kifejezést. Ez utóbbi létének valószínűségét már csak azért is nehéz elképzelni a román fejedelemségeknél, mert itt a fontosabb várakban (például Gyurgyevó, Bukarest, Kilia, Bender) török helyőrségek állomásoztak. Egy ilyen helyzetben lévő államban pedig nehezen lehet elképzelni az

önálló, szabad belpolitika gyakorlását a helyi vezetők részéről.

A tanulmány végén Felezeu közzéteszi az athnámék felsorolását, valamint Erdély állandó, és időszaki követeinek, tolmácsainak névsorát évszámmal ellátva. Ez utóbbit Bíró Vencel: Erdély követei a portán című művéből másolja át szó szerint, mely megoldás talán nem méltó egy tudományos munkához, igaz ezzel is növeli a munka kompilatív, összegző jellegét. Összességében elmondhatjuk Felezeu művéről, hogy nagy lélegzetvételi, komoly és fontos munka, mely kétségtelen igyekezett a címben és a bevezetőben megfogalmazott té-

mákat kifejtteni, célkitűzéseit elérni. Jelentőségét többek közt abban is látom, hogy a szerző látóköre nemcsak a román szakirodalomra, forrásokra korlátozódott, hanem bevont számos korábban megjelent török és magyar alkotást vizsgálódásai tárgykörébe. Ez mindenképpen jövőbe mutató tevékenység, mellyel felgyorsulhat az információcsere a nemzetek kutatói között Erdély történetére vonatkozóan, és segíthet a vitatott álláspontok egyeztetésében, a mihamarabbi közös nevezők megtalálásában.

Voloncs László